

ПРУСТ, ДЖОЙС, ШОПЕНХАУЕР – ОТПЕЧАТЪЦИ НА ВРЕМЕТО В ИЗКУСТВОТО НА САМЮЪЛ БЕКЕТ

Антоанета Дончева

Abstract: *Proust, Joyce, Schopenhauer – Imprints of Time in the Art of Samuel Beckett.* Beckett was inspired, rather than influenced, by literary figures and philosopher of different time. The present article explores the relationship between Beckett's literary art and Schopenhauer's philosophy, James Joyce and Marcel Proust literary art especially in the field of perception of time.

Keywords: S. Beckett, A. Schopenhauer, J. Joyce, M. Proust, time.

1. Пруст, Джойс, Шопенхауер

Проследяването на влиянието, което видни философи и хора на изкуството и литературата са оказали върху Самюъл Бекет, тук е фокусирано върху възможните полета на въздействия, което не е тъждествено с полето на преките рецепции. Терминът „история на въздействията“ (*Wirkungsgeschichte*) визира ненаивното приемане на актуалната ситуация чрез рефлексия върху традицията, с която съответното мислене се свързва при същевременно разграничаване от нея.¹ Историята на въздействията не предполага задължително изучаване на произведенията, носещи въздействащите позиции, а причастност към онази „виртуална библиотека на човечеството“, която се структурира и чрез сложно опосредени релации и зависимости. Благодарение на тях нейни дейци често са във взаимна кореспонденция, без пряко усвояване на обуславящите я текстове и идейни комплекси. Изследването не се вглежда изрично в биографични или литературни източници и е най-вече концептуално. Все пак вниманието се насочва главно към мислители, четени или споменавани от Бекет. Тяхното въздействие се търси в асоциациите с идеите им и тяхното асимилиране, преформиране, редуциране, просмиване или отричане.

Подобно на всеки новоначинаещ творец Бекет търси модели на естетическо и философско писане. Изследването не разглежда био-

¹ H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr, 1990, 305 (6.Aufl.).

графични източници и е до-голяма степен базово концептуално, както за по-късното творчество на Бекет, така и за начина, по който той обговаря идеята си за ролята на времето в персоналното битие.

С горното заявление и претенция, разбира се, възможността да се попадне в подводните течения е огромна, поради факта, че Бекет стои встрани от всички известни творци, критици и философи, които дискутират проблема за времето по един или друг начин. Но, разбира се, Бекет не е самотен остров на картата на модерната култура. Той е силно повлиян от писатели като Марсел Пруст и Джеймс Джойс, от философите Анри Бергсон, Шопенхауер и Хайдегер – все имена, към които, като добавим Франц Кафка и Вирджиния Улф ще получим краткия списък на тези творци, които буквално са „взривили“ съществуващите дотогава парадигми във философията и литературата. Със своето творчество те емфатично заявяват, че времето е главният проблем на метафизиката и неговото разрешаване ще разбули всяка тайнственост, както твърди Бергсон, но и потвърждават заключението му, че за щастие сме далеч от тази опасност.

1. 2. Артур Шопенхауер и Самюъл Бекет

Най-силно влияние върху Бекет е оказала философията на Артур Шопенхауер. „Чета Шопенхауер – пише той в писмо през юли 1930 г. до своя приятел Томас Макгрийви – и всички ми се смеят. Казвам им, че аз не се интересувам от философия, нито ме е грижа дали той е прав или греша, дали е добър или безполезен метафизик, защото интелектуалното оправдание за нещастията и страданията на човека, които той дава, са най-истинските, които някой някога е измислил и си струва да бъдат разбрани от тези, които се интересуват“.²

Същата година през лятото младият по онова време Бекет пише изследването си “Пруст” върху романа „По следите на изгубеното време“. Известно е, че позоваванията му върху немския философ изобилстват в полетата на работния му екземпляр от романа на Пруст, както и в критичните бележки към него. Бекет приема главната идея на Шопенхауер за проявяващия се свят като затвор на битието и

2 M. D. Fehsenfeld, L. M. Overbeck (eds.) *The Letters of Samuel Beckett*, Vol. 1: 1929-1940. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 33.

кръговрат на вечно изтезание, но отива и отвъд идеята на философа, настоявайки, че няма възможно спасение или изход (или поне не толкова категорично заявени). Влиянието на Шопенхауер върху писателя е свързано с широко-разпространената идея за меланхолията и песимизма, характерни за „По следите на изгубеното време“. Това, разбира се, е неслучайно, защото идеите на немския философ доминират философските среди по времето, когато Пруст започва да пише романа си – някъде около 1890 г. Така се получава една странна амалгама от взаимовъздействия и интерпретации, от които, сякаш, Бекет излиза най-печеливш. Самият той е силно повлиян и от двамата, но в процеса на своята изследователска работа и анализирайки влиянието на Шопенхауер върху Пруст, Бекет оформя и своите естетико-философски възгледи.

Както подчертава Улрих Пъттаст, Бекет не само е запознат със „стандартните писания“ на философа като „Светът като воля и представа“, но също така и с „Парерга и паралипомена“, а през 1979 г. отделя време да препрочете и ранното му съчинение „За четворния корен на закона за достатъчното основание“ (*Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde*, 1813). Тези факти са достатъчни, според Пъттаст, за да се регистрира факта, че Бекет е и изпитвал „през целия си живот интелектуален ангажимент, вероятно по-силен и по-дълбок към Шопенхауер, отколкото към който и да е друг от многото философи, които той цитира или към които отправя в прозата си.“³

За това свидетелства и неговото признание от 1987 г.: „Шопенхауер беше от най-важните за мен, един философ, който може да бъде прочетен като поет.“⁴

Шопенхауер повлиява Бекет и с идеята си, че основен проблем в персоналното битие е неразрешимото противоречие между действителното и реалното човешко съществуване. Последното е пропито от болка и страдание. Той описва живота на човека като картина с

3 U. Pothast, *The Metaphysical Vision: Arthur Schopenhauer's Philosophy of Art and Life and Samuel Beckett's Own Way to Make Use of It*, New York: Peter Lang, 2008, p. 16.

4 M. D. Fehsenfeld, L. M. Overbeck (eds.) *The Letters of Samuel Beckett*, Vol. 1: 1929-1940. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. p. 550.

агнета на полето, играейки си пред очите на месаря, който ги избира едно след друго за кланицата си. Ние хората сме точно като тези агнета, пише философът – в нашите добри дни, ние всички сме в безсъзнание за злото и нещастията, които съдбата ни е приготвила за в бъдеще – болест, бедност, осакатяване, загуба на зрението или разума. Голяма роля за това нещастно живееие играе времето, което непрекъснато ни притиска, никога не ни позволява да си поемем дъх, а винаги е зад гърба ни като учител, който ни бие с камшик. И само, когато си поема дъх, времето не ни бичува: това са моментите, когато сме завладени от опустошителната скука. Това е така, според философа, защото страданието е свързано с мисълта за смъртта, която е подвластна на времето. (Студии за песимизма. За страданието на света.)⁵

Страданието, при това вечното, е от най-съществено значение за живота и според Бекет, който възприема безалтернативно идеята на Шопенхауер. Почти цялото му следвоенно творчество е белязано от страданието и неговите герои, сякаш, го приемат за неотменима даденост и задават риторичния въпрос: „Защо времето не минава, не те оставя, защо се натрупва около теб, миг след миг, от всички страни, все по-нависоко, все по-плътнo, твоето време, това на другите, онова на старите мъртъвци и на мъртъвците, които предстои да се родят, защо те погребва с капкомер нито мъртъв, нито жив, без спомен за нищо, без надежда за нищо, без познание за нищо, без минало и бъдеще, погребан под секундите?“⁶ Немският философ е и мембраната, през която преминават всички философски влияния върху Бекет. Така е и със структурирането на времето в неговото творчество. На Шопенхауер Бекет дължи и станалото известно негово сравнение на времето с болестта рак, която разяжда човека, но бавно под въздействието на транквиланти като ритуалното всекидневно поведение и непрестанното и банално бърборене.

Бекет отказва да се поставя извън времето, за да му придава изкуствено релеф, каузалност и развитие.⁷ Той следва колеблива причинно-следствената връзка на събитията в своите текстове, където

-
- 5 А. Шопенхауер, Допълнение към учението за страданието на света § 148. В А. Шопенхауер. Парерга и паралипомена, т. 4, София: Захари Зограф, 2009.
 6 Бекет, С. Молой, Малоун умира, Неназовимото, София: Фама 2007, с. 465.
 7 S. Beckett, *Proust*, New York: Grove Press, 1957, pp.12-13, 62.

хронологията се характеризира с относителност и хаотичност, зави-
хряна от връщания, завъртания и застопорявания.

1. 3. Марсел Пруст, Джеймс Джойс и Самюъл Бекет

Марсел Пруст и неговият романа „По следите на изгубеното време“ са също център на влияние върху младия Бекет, който търси модели на естетическо и философско писане. Бекет пише изследването си за «Пруст» през 1930 г. за Чатто и Уиндъс (Chatto and Windus), след като изоставя първоначалното си намерение да напише монография върху творчеството на Марсел Пруст и Джеймс Джойс за Екол нормал супериор (École normale supérieure, Paris). Романът „По следите на изгубеното време“ е едновременно обект на анализ за Бекет и средство за осмисляне и формулиране на собствените му естетически идеи и концепции, особено що се отнася за персоналната темпоралност – как субектът осъзнава и интерпретира отминаващото време и по какъв начин това осъзнаване влияе на неговото битие. В изследването си върху Пруст, Бекет не разглежда нито биографични, нито литературни източници: то е до-голяма степен базово концептуално, защото дава да се разбере как, анализирайки романа “По следите на изгубеното време”, у него изкрystalизира идеята каква е ролята на времето в персоналното битие. Персонажите на Пруст, според Бекет, а както ще видим и неговите собствени, боготворят и принасят жертвоприношения на „една и съща мрачна и неумолима богиня – богинята Време.“⁸

През 30-те години на ХХ в. за Бекет реалността на света, репрезентирана чрез време-пространството, е напълно непознаваема: това е нещо „абстрактно, идеално и абсолютно непознаваемо“⁹, защото светът е проекция на индивидуалното съзнание или обективация на индивидуалната воля, както би се изразил Шопенхауер“.¹⁰

Пруст е този пречистен субект, който почти е освободен от по-рочността на волята, пише Бекет, той се оплаква от липсата на воля, докато не осъзнава, че тя, която е утилитарна, е слуга на разума и на-

8 S. Beckett, *Proust.*, New York: Grove Press, 1957, pp. 40-41.

9 S. Beckett. *Proust*, New York, Grove Press, 1957, p. 41.

10 Ibid., p. 8.

вика и не би могла да бъде условие за художественото преживяване.¹¹ В следващите редове Бекет буквално ще формулира една от знаковите характеристики на бъдещите си персонажи: “Когато субектът е освободен от волята, обектът се освобождава от каузалност (времето и пространството, взети заедно). Това човешко вегетиране е пречистено в трансценденталната аперцепция, която може да улови образа, идеята, нещото себе си.”¹²

Силно въздействащото и известно сравнение за „времето като рак“ в есето му е също плод на афинитета му към философията на Шопенхауер. За Бекет времето е „*двуглавото чудовище на проклятието и спасението...*, и *враждебна превъзхождаща сила по отношение на човека*“.¹³ Паметта и навикът са атрибути на „времето – рак“: „Те са балансиращата подпора на храма, издигнат да почете проникателността на архитекта, която също така е и мъдростта на всички мъдrecи от Браhma до Леопарди, мъдрост, чиято същност не се крие в задоволяването, а в заличаването на желанието.“¹⁴

Сравнително самоувереният тон на текста идва от убеждението на Бекет, че ако времето и пространството ни представят измамна форма на реалността, поне знаем къде да намерим източниците на тази грешка. Времето, навикът, паметта и спасението са темите на първите четири раздела в есето. Заедно с тях той коментира чудовищните измерения и въздействието на скуката и страданието в човешкия живот, волята, опозицията реалност–илюзия – тяхното взаимодействие и роля в разоряването на Аз-а, както и ролята и същността на изкуството, особено музиката – все теми, които по-късно стават ключови и за неговото творчество.

Пруст и Шопенхауер си приличат по това, че определят музиката като изкуството, което отразява есенцията на всичко, което е неподвластно на времето, пространството и каузалността: тя е някаква особена вечност, която се чувства и разбира чрез ритъма и такта, които са течащо време и в това се крие основната разлика между нея и другите изкуства. Бекет е бил страстен любител на изобразителното

¹¹ Ibid., p. 69.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., p. 1.

¹⁴ Ibid., p. 7.

изкуство и театъра, но също като Пруст и Шопенхауер поставя музиката на върха на човешката гениалност.

За Джойс и Пруст времето е доминиращ фактор в човешкия живот. Бекет е силно повлиян и от двамата писатели, но в същото време остава крачка встрани от техните идеи: между автора на „Одисей“ и автора на „По следите на изгубеното време“ може да се открие съществена разлика: времето, което за Пруст е външно, за Джойс е канавата, основната тъкан, върху която той гради разказа си. В романа на Пруст времето в главно действащо лице, което знае и може да каже повече от другите, държи ключа към техните тайните на всички останали герои и им ги подарява, тогава когато пожелае. То е като „въртящ се фар. Хората, които обикалят около него, внезапно и за момент биват осветени от мигащите му лъчи и след това отново попадат в тъмнината и нищото.“¹⁵

Бекет сравнява света на Джойс с „Чистилище“ на Данте в есето си „Данте... Бруно. Вико... Джойс“: Данте е конусовиден и следователно предполага кулминация, а г-н Джойс е сферичен и изключва такава... При първия имаме абсолютна прогресия и гарантирана кулминация: при втория променливо движещ се поток и предполагаема или привидна кулминация. При първия движението е еднопосочно и крачката напред е задвижване на цялата машина, при Джойс движението е без посока или е многопосочно и стъпката напред е по дефиниция стъпка назад.¹⁶ Авторът на романа „Одисей“ създава вселена – фикционален свят, изграден в матрицата на непозната дотогава идея за времето в литературата. Осемнадесетте часа от живота на Блум са разтегнати в мигове и секунди, които да са описани в десетки страници, сравними със забавените кадри на филм, показващ поникването на едно семенце, в който всяка прашинка във въздуха и потрепване заемат часове. За Джойс времето е мистериозен знак, отпечатан върху персоналността на героя. То не се характеризира с хронологичност, въпреки че привидно има подобна претенция, а е гъвкаво, вечно

15 M. Brion, In *Our Examination Round his Factification for Incamination of Work in Progress*, London: Faber and Faber Ltd., 1988, p. 16.

16 S. Beckett, Dante... Bruno.Vico...Joyce, In *Our Examination Round his Factification for Incamination of Work in Progress*, London: Faber and Faber, 1988, p. 13.

движещо се, но пък хаотично – с връщания, завъртания и застопоряване. Мистерията му се крие именно в тази относителност и неуловимост. Представянето на времето при Джойс и Пруст е субективно, то я някакъв вид психологическо време за разлика от физическото време, което е безлично и обективно. В романа „Одисей“ този процес е може би най-очевиден поради факта, че авторът пряко реферира митологичната фигура на Одисей и неговото 10-годишно пътуване обратно към Итака след края на Троянската война. Да се сведат десетилетия време, наситени с драматични събития и легендарни герои от епосите „Илиада“ и „Одисея“, до осемнадесет часа нищо неслучване от живота на невзрачния човек Леополд Блум е нещо, което граничи с ядрена бомба, хвърлена в литературния свят от появата на писмеността до публикуването на романа на Джойс през 1922 г. като цялостно издание.

Това е демонстрация на чудото *относителност на времето*. И ние го разбираме още по-добре, когато видим движението на вибрациите, преобразувани във всяка глава, променяйки ритъма и темпото си (...). Главата, която най-силно демонстрира майсторството на Джойс да репрезентира движението на времето, е може би тази, в която Мариан Блум разгръща стремителната си и непрекъсната верига от идеи, спомени и усещания, контрастиращи със спокойното и равномерно дишане на Моли.¹⁷

Персонажите на Бекет силно напомнят на героите на Джойс по интровертното протичане на собственото им „психологическо време“, но при първия тази представа за протичащо време е като натюрморт на Сезан – ние виждаме започналото гниене на плодовете, знаем, че то ще продължи и те в един момент ще паднат от масата или купата или просто ще се спаружат или разложат, но нищо подобно не се случва – плодовете винаги остават там, замръзнали в своята неподвижност, но неотменно напомнящи бъдещето загниване. От друга страна обаче Бекет, както и Пруст, винаги оставят някакъв знак, че външното, физическо време тече, независимо от всичко – неумолимо в своето движение напред. Разликата между двамата се крие във

17 M. Brion, In *Our Examination Round his Factification for Incamination of Work in Progress*, London: Faber and Faber, 1988, p. 17.

факта, че авторът на „По следите на изгубеното време“ намира в изкуството решение на проблема – като обещан и съществуващ рай за посветените. За него то е триумф над фрагментираната вселена от изминало време, докато за Бекет е то е най-крайното изражение на човешката импотентност.

Темпоралността в творчеството на Бекет функционира по нарочен начин така, че да превърне кореспонденцията между означаващо и означаемо в инвалидна. Авторът целенасочено създава този разлом, за да експонира и дори преекспонира външно (формално), както и да внуши вътрешно (съдържателно) своята концепция за взаимовръзката и зависимостта субект–битие, илюстрирана чрез изповедта на неговия герой Молой: „Да, наистина понякога забравях не само кой съм, но и какво съм, забравях изобщо да съществувам. И в такива моменти вече не бях добре затворена кутия, благодарение на която съм тъй добре запазен, падаше една от преградите ѝ и се изпълвах с корени и мъдри стъбла, например, с отдавна измрели опекуни, които щяха да изгорят всеки момент на собствената си клада, изпълвах се с нощния покой в очакване на слънцето, изпълваше ме проскърцването на планетата, яка ѝ гърбина, щом е тръгнала да се върти в посока към зимата, но пък тъкмо зимата ще я освободи от нездравяващите ѝ рани. Може би в мен се криеше нетрайното спокойствие на тази зима, аз бях топящите се снегове, от които нищо не се променя, аз бях ужасът на всяко ново начало. Това, обаче, рядко ми се случваше, *през по-голямата част от времето си седях в кутията, която не познаваше ни сезони, ни граници. И по-добре, че беше така. Лошото бе, че вътре трябваше да се внимава, трябваше да си задавам въпроси, например тоя – още ли съм и ако не, то кога съм свършил, а ако да, то колко време още ще продължава, или какви ли не още въпроси, които ми пречеха да загубя нишката на бляна* (к.м.).¹⁸

Този цитат е нищо по-малко от картина-шедьовър на кризата на постмодерното съзнание и човека, който се стреми да удържи себе си, своята цялост и тъждественост в една осакатена време – пространствена положеност и атмосфера на екзистенциален абсурд. И докато Пруст и Джойс успяват да постигнат или съхранят в по-голяма или по-малка степен чувството за времева принадлежност и следо-

18 С. Бекет, Молой, Малоун умира, Неназовимото. София: Фама, 2007, с. 57-58.

вателно автентичност на своите герои, то при техния последовател всички подобни усилия са обречени на пълен неуспех. Героите на Бекет са пасивни наблюдатели и безсилни участници в играта, чиито единствен главен герой е времето. Такова откритие се преживява като вид подчинение от неговите персонажи, загуба на смисъл и обезсилване. Те са въввлечени в свят, който отказва да се съобрази с тях и да разкрие своя замисъл и този факт провокира у тях онтологична криза.

Човекът при Бекет виси в едно оголено настояще, обречен на вечно очакване и с това очакване на неслучващото се, но единствено възможно бъдеще, той трябва да се примири, „защото истината е, че действителността и – как да се изкаже нейната противоположност!? Изобщо двете (...) понастоящем се сливат (...) Няма значение. Нищо вече няма. Защото е истина, че и двете са измамни. Действителност и – как да се изкаже нейната противоположност. Противоотрова.“¹⁹

19 С. Бекет, Недовидяно, недоизказано. В С. Бекет, Обезселителят и други разкази, прев. М. Коева, София: Фама, 2004, с. 109.